

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

ПРЕДГОВОР

*„Многа благовременна обстоятелства
е изгубил наш български народ и йоще
губи“.*

*Г. С. Раковски,
„Горски пътник“, бел. 38*

В том пети от поредицата „Българи в Северното Причерноморие. Изследвания и материали“ са включени 35 научни разработки. Авторите представиха и защитиха своите тези на проведената на 17 и 18 ноември 1995 г. във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ научна конференция. Те остават верни на първоначалния замисъл — да се осветляват и популяризират слабо проучени и малко познати процеси, събития и личности, свързани с миналото и настоящето на българите в земите на Северното Черноморие. Читателят ще има възможност да се запознае с резултатите от изследователската работа както на изтъкнати специалисти историци, археолози, етнографи и езиковеди, така и с обнадещаващите резултати на няколко млади научни работници — докторанти. Мнозина от авторите продължават работата си върху отделни теми, по които вече имат публикации в издадените четири тома, с което подготвят свои цялостни монографични издания. Отделено е внимание за изясняване на живота и дейността на видни личности, оставили трайни следи в политическата и културна история на бесарабските българи. Отново е отделено място и на гагаузкия „проблем“. От разработките, посветени на съвременното положение на българите в Северното Причерноморие и взаимовръзките им с прародителската България могат да се направят констатации и изводи, които с тревожна настойчивост ни карат да си припомним цитираните в мотото думи на великия възрожденец Г. С. Раковски: „Многа благовременна обстоятелства е изгубил наш български народ и йоще губи“.

1. *В. Тъпкова-Заимова* — „Средновековни представи за народите на север от р. Дунав. Извори: апокрифни текстове и византийски и български легенди“. Тези текстове стоят доста далече от „голямата литература“: сведенията, които съдържат, идват от „Романа за Александър“ от Псевдо-Методий Патарски и др. Специално внимание се отделя на „Диалозите“ на Псевдо-Цезарий, в които на славяните се приписват качества и

поведение, характерни за номадите на север от р. Дунав. Всички текстове разглеждат народите (действителни или легендарни) във връзка със земите, в които са живели, а не според истинския им етнически произход и на това се дължат честите исторически и географски неточности.

2. Р. Рашев — „Държавата на Ернах и неговите наследници“. Авторът добавя нови съображения към идеята, че Ернах, третият син на Атила, продължава живота на хунската империя, запазвайки контрол върху нейната източна част, където по-късно се локализират местоживелищата на българите и кутригурите. Вождовете на кутригурите от VI век трябва да се схващат като наследници на Ернах, а техният военно-племенен съюз — като наследник на хунската империя. От тази гледна точка връзката на Велика България на хан Кубрат с Авитохол (Атила) и Ирник (Ернах) от Именника на българските ханове изглежда исторически достоверна.

3. Хр. Димитров — „Хуно-българи и оногури-угри в степите на Северното Черноморие през VI в.“ Авторът се спира на ранната история на прабългарите и техните взаимовръзки с угорските народи след разпадането на „степната империя“ на Атила. След 453 г. начело на голяма част от т. нар. хуно-българи застава Ернах, който се завръща в степите на Северното Черноморие, а техни северни съседи са оногури (явно от угорски произход). Постепенно започва етническа симбиоза между прабългари и проникващи от север угорски племена като утигури и кутригури. През втората половина на столетието се оформя новата, вече прабългарска общност на кутригури, утигури и оногури-хунугури. Най-късно към 30-те години на VII в. се появява етническата категория „българи-оногундури“ в резултат на симбиозата между утигури и оногури. Постепенно към тях се приобщават и кутригурите, както и останалите хуно-българи в Панония (Аварския хаганат). Този процес на етническа консолидация води до налагането на етнонима „българи“, който доминира в съвременните извори. Включването на значими угорски маси в етногенезиса на прабългарите дава основание на редица учени да търсят общите корени в произхода и историческата памет на българи и маджари.

4. Ст. Йорданов — „За социално-политическата организация на Кубратова България: I. Племенната общност на оногундури, patria Onoguria и Велика България“. Изследването представлява опит да се установят параметрите на социално-политическата организация на Кубратова България, категоризирана съобразно степента на нейното социално-икономическо развитие като ранна държава. Авторът приема, че в административно отношение Кубратовата държава е била съставена от „вътрешна област“ и 10 погранични „наместничества“, което се запазва като система и в Аспарухова България и намира отражение в името на „владетелското“ племе оногундури, тълкувано буквално като „десетте племена“ или „съюз на десетте племена“. Във връзка с това административно-политическо устройство стоят според автора и названията Велика България и Patria Onoguria.

5. И. Баранов, В. Майко — „Комплексът салтовски съоръжения в Судацката крепост“. Авторите приемат, че в комплекса от сгради, от-

крити през последните години в Судацката крепост, интерес представлява светилището, което се датира в хронологическите граници на VIII век. Паралелно с това се изгражда и сграда, част от която е със занаятчийски характер. Цялостният преглед на сградите и находките показват, че вътрешната част на крепостта по време на хазарите е използвана само за военни и отчасти за култови цели.

6. П. Георгиев — „За произхода и семантиката на знака ипсилон в раннобългарската култура“. Въз основа на два надписа от Плиска и Преслав авторът прави опит да проследи произхода и семантиката на знака ипсилон. Надписите, според автора, дават основание да бъде изказано предположението, че чрез буквения знак **Ѣ** се подчертава неговата емблематична стойност. В единия надпис: +ПЕМТЕ **Ѣ** той се превежда „пет ипсилона“, а в другия от Плиска: ОУ ОКТО — „О, /буква/ ОУ, Небесна Осмица“. В тях е заложена идеята на буквената мистика на елинистическия и християнския гностицизъм.

7. К. Попконстантинов — „Прабългарските имена от манастирите при Мурфатлар и Равна“. Личните имена, отбелязани в редица старобългарски епиграфски паметници от средновековните манастири при Мурфатлар и Равна, показват продължителен период на съхраняване на прабългарската антропонимия сред техните обитатели, поклонници и население, обитавало североизточните български земи през IX — XI в. В статията е отбелязано, че достигналите до нас нетрадиционни имена като тжгань, тоупан, чото, сжужка (Тонган, Тупай, Чото, Сончонка) съдържат редица съществени указания за изследване не само на прабългарската антропонимия, но и за развитието на българския език.

8. В. Козлов — „Към въпроса за хронологията на паметниците от североизточната провинция на Първото българско царство“. Авторът разглежда проблема за абсолютната и относителната хронология, периодизацията и ритъма на развитието на културата на Първото българско царство на базата на керамичния материал, открит в селищата в междуречието на Днестър и Дунав. Изводите са направени на основата на близо 13 000 керамични фрагменти, обобщени в няколко таблици. В най-ранните комплекси преобладаващата керамика е от съдове, изработени на бавновъртящо се грънчарско колело, а в по-късните — на бързовъртящо се колело. Датирването на комплексите е подпомогнато от данни на нумизматиката и писмените извори. Обособени са три периода в развитието на културата на Първото българско царство: край на VIII в. — средата на IX в. (период на уседнала земеделска колонизация на района); средата на IX в. — първата половина на X в. (период на укрепване и разцвет на културата); средата на X в. — началото на XI в. (период на дестабилизация и замиране на културата).

9. В. Майко — „Комплексът прабългарски паметници от VII — X век край с. Морское в Югоизточен Крим“. В статията са проследени археологическите проучвания, проведени през последните години на територията на Източна Таврика. Те дават основание на автора да свърже ком-

плекса от съоръжения — селища, некрополи и находките от тях с ранно-тюркската култура, в т. нар. кримски вариант на салтово-маяцката култура. Паралелно с това е разгледан и въпросът за етническата идентификация на некрополите и керамиката, открита в района, и разпространението на керамиката от т. нар. пенковски и волинцевски тип.

10. Р. Костова — „Една хипотеза за поклонничеството в България през X век“. На основата на топографския анализ на ботушите-графити от манастира при Равна и привличане на богат сравнителен материал от паметници на християнското изкуство авторът предлага корекция на тълкуването на този загадъчен образ. Образът на ботушите в иконографията на старозаветния епизод „Мойсей пред Неизгарящата къпина“ е символ на епифания и в този смисъл на благочестие и богопочитание. Такава е и семантиката на ботушите-графити. Така, пътят на тези поклонници, белязан от ботушите-графити, очертава традиционното културно единство и активни връзки на централните територии на Първото българско царство със Северночерноморския регион вече в християнския контекст.

11. Н. Русев — „Българи, визангийци и руси по долното течение на Дунав през 968 — 971 г.“. Събитията, нанесли катастрофален удар на Първото българско царство, са разгледани през призмата на културните взаимоотношения. Съотношението „свои“ — „чужди“ играе важна роля, като наред с общата славянска близост между българи и руси се изявяват и редица съществени различия в държавнополитически, религиозен и етнопсихологически план. Направена е преценка на позициите на Светослав в самия Киев, на отношението му към християнството и т. н., което се отразява и на замислите му в България. Руската „полуварварска“ по тип държавност обаче е трудно съвместима с българския политически живот и традиции, а недооценяването им от киевския княз улеснява византийската офанзива в България.

12. Пл. Павлов — „Към интерпретацията на някои археологически и нумизматични находки от Северното Черноморие (XIII — XIV в.)“. Авторът се спира върху въпроса за контактите между Второто българско царство и куманите във връзка с открития край р. Чингул (Запорожка обл., Украйна) богат гроб на кумански хан. Очертани са трайните съюзни отношения на куманите от Долни Днепър с търновските царе, вкл. на техни ханове като „Коча“ (Бегбарс „Кочаевич“?), „Губан“ (Кобан „Урусобич“?) и Тегак, последният от които може би е идентичен с погребания в Чингулската могила. Мотивирана е тезата, че намерените ценни византийски и западноевропейски предмети (одежди, украшения, съдове и пр.) са придобити като плячка при участие на куманите като български съюзници или получени като дарове от български царе. Нова интерпретация е предложена и за един номадски гроб от района на Измаил (Одеска обл., Украйна), където са намерени византийски и български монети (т. нар. български имитации). Потвърждава се тезата за съществуване на българско политическо влияние в района на Дунавската делта и връзките на България с номадите на север от Дунав.

13. Стр. Димитров — „Още едно мнение за името „гагаузи“. Направен е обстоен преглед на различните мнения за произхода на името — не само в българската, руската, западноевропейската, руската наука, но и в работите на самите гагаузки учени от дн. Молдова. Авторът убедително оборва трайно залегнали в тюркологията и етнографията етимологизации от рода на: „гъок-окузи“, „Кайкавус > гагауз“, „хакк окузи“ и т. п. Според него съставката „-уз“ несъмнено е остатък от етнонима „огузи“ или „узи“ и датира от времето на заселванията на печенези и узи по нашите земи през XI в. Фактът, че гагаузите са наричани „черни българи“, се свързва с възприемането на тези нови пришълци от потомците на Аспаруховите българи, които продължавали да бъдат тюркофони. Що се отнася до „гага-“, тази съставка може да бъде обяснена с титлата „хаган“ — „гаган“ (носена напр. от Петър Делян в Апокрифния летопис). Названието „гагани българи“ за тези тюркоезични българи е регистрирано напр. у П. Р. Славейков. Така „гаган-огуз“ или „гаган-уз“ не е самоназвание, а име, дадено на новите тюркски заселници във времето на византийското владичество. В новата си родина те се българизират под влияние на преобладаващото българско население. Но докато в същата епоха завършва българизацията на славяните (т. е. оформя се представата, че българите са славяноезични), то за неславянизирани и тюркоезични българи остава съзнанието, че са „истинските“ или „старите“ българи. Постепенно върху тях се налага понятието „гагаузи“, най-вече заради тюркоезичието им. Самите гагаузи обаче се отнасяли неприязнено към този етнимон и продължавали да се самоопределят като „асъл-булгар“, „ески булгар“, „кара булгар“, т. е. винаги като българи.

14. Г. Атанасов — „Още веднъж за етиогенезиса на гагаузите“. Авторът изтъква демографската криза в Добруджа след рухването на Първото българско царство и печенежките нашествия, като отхвърля възможността гагаузите да са потомци на тюркоезични прабългари, печенези и узи. В потвърждение на това са приведени редица археологически доказателства. Според Атанасов най-приемлива е идеята тези тюркофони да са в основата си християнизирани и българизирани кумани, заселили се по Северозападното Черноморие в средата на XIII в. Разгледани са сведенията за такава миграция, както и данните за променената именно по онова време демографска и стопанска картина. Немаловажен според автора е и доказаният кумански произход на добруджанските владетели Балик, Добротица и Иванко — местна „клонка“ на династията Тертеровци.

15. А. Андреев — „Иван Петров Тафрали и преговорите на Русия с хетман Богдан Хмелницки“. Издирени са неизвестни сведения за дейността на незаслужено забравения българин на руска служба Иван Петров Тафрали. През 30-те — 50-те години на XVII в. този българин е една от основните фигури във външната политика на Русия — отначало в Цариград (тук той създава истинска „резидентура“, чрез която следи действията на Високата Порта), после и като представител на руската страна в преговорите с украинския хетман Богдан Хмелницки. Това говори за изключителното доверие на руското правителство и на самия цар Алексей Ми-

хайлович към Тафрали, което личи и от личните му контакти с царя и московския патриарх. При преговорите с Хмелници в 1657 г. Тафрали вероятно се е срещал и с друг голям българин от онази епоха — „латинския епископ“ Петър Парчевич. Служейки на единствения по онова време православен владетел — руския цар — този виден българин намира един от малкото възможни начини за борба срещу поробилата неговия народ Османска империя.

16. П. Чолов — „Кримските ханове и султани Гераи и България (XV — XIX в.)“. Проследени са връзките на татарските ханове с Османската империя и българското население от редица райони и селища с татарско присъствие. Авторът с право подчертава, че именно в българските земи са били подготвяни за управление личности, чиито действия са имали голямо значение в тогавашната европейска политика, отразявали са се върху различни страни и народи. България е била своеобразен „инкубатор“ за кримски ханове, но то ставало за сметка на българската рая, която ги е издържала и е ставала жертва на своеволията им.

17. Г. Аствацатуров — „Новорусийският генерал-губернатор Е. О. Ришельо и преселването на българи през Руско-турската война от 1806 — 1812 г. (нови документални данни за заселването на български колонии в Херсонска губерния)“. На основата на новоиздирен документален материал от областните държавни архиви в Одеса, Херсон и Днепропетровск, както и от Руския държавен военно-исторически архив в Москва, авторът изяснява усилията на новорусийския генерал-губернатор Ришельо да привлече значителен брой български бежански семейства за заселване в Херсонска губерния. Установява се, че през 1806 — 1812 г. са заселени около 618 български семейства (3 696 души, по поименни списъци на крепостното население от 1811 — 1816 г.).

18. Щ. Щерионов — „Преселническите движения от 30-те години на XIX в. и въздействието им върху историческото развитие на Южното българско Черноморие“. Изследвано е преселническото движение на българи от районите на южното българско Черноморие във връзка с Руско-турската война от 1828 — 1829 г. Изяснена е ролята на Новорусийския и Бесарабски генерал-губернатор М. Воронцов, както и демографските последици от изселването на около 1/3 от християнското население.

19. О. Маждракова-Чавдарова — „Евлоги Георгиев и утвърждаването на Болград като културно-просветно средище“. Въз основа на богат документален материал, значителна част от който непубликуван (от архивните фондове на румънското министерство на просветата и вероизповеданията), е разкрита особено голямата роля на търговската фирма на братя Евлоги и Христо Георгиеви (Букурещ-Галац) за укрепването на новоразкритото българско Централно училище в Болград през 1861 — 1863 г. и за превръщането на града в културно-просветен център на българите през Възраждането.

20. В. Тонев — „Николай М. Тошков и освободителните борби през Възраждането“. За пръв път е изяснено цялостно участието на Н. Тошков

(1816, Казанлък — 1874, Одеса) в борбите на българския народ за освобождение от турско иго. Очертани са големите му приноси в развитието на просветното дело, за създаване на Одеското настоятелство и на Българското книжовно дружество в Браила; близкото му сътрудничество с Г. С. Раковски; участието му в акции за набавяне на оръжие и др.

21. К. Калчев — „Участието на бесарабски българи в следосвобожденските културни процеси у нас (1878 — 1918 г.)“. Направен е опит да се открият приносите на видни българи от бесарабски произход в различни области на културния живот на България през 1878 — 1918 г. В персонален план са посочени заслугите на основоположници на българската юриспруденция, на българската филологическа наука и библиография, на медицината и здравеопазването, на българското оперно изкуство, както и в различни сфери на научното знание.

22. М. Палангурски — „Руският генералщабен план за концентрация на българската армия на Добруджанския боен театър от 1902 г.“. Съгласно сключената между България и Русия военна конвенция от 1902 г. в края на с. г. руският Генерален щаб изработва подробен мобилизационно-концентрационен план за действие на българската армия в Добруджа. Той е предназначен за действие при евентуален конфликт на Русия с Австро-Унгария и Румъния и участие на България в него. Планът показва извънредната мобилност на българската армия, отличното познаване от руските военни стратегии на българската стратегическа и тактическа мощ, инфраструктурните възможности на Княжеството и високото доверие, което в Петербург имат към качествата на българската армия. Поради ограничения обхват на двустранната военна конвенция българската страна не реагира на предложения от Русия план и го запазва само като документ за сведение.

23. В. Калоянов — „За българския театър в Украйна“. В съобщението са приведени сведения за българското театрално дело в Украйна през 20-те и 30-те години на XX в. Българска театрална труппа, към която има оркестър и хоров състав, е основана в с. Преслав, Мелитополски окръг, през 1926 г. Съществува още Одески български драматичен театър, чиито кадри се подготвят в Одеското театрално училище, към което през 1932 г. е разкрит български сектор. През 1940 — 41 г., след присъединяването на Молдавия към СССР, български театър има и в Болград.

24. Ст. Антонов — „Татари“ и „татарска земя“ в народните песни на българите от Северна Добруджа и Бесарабия“. Анализирани са фолклорният образ „татари“ и „татарска земя“ по мотиви от български народни песни от Северна Добруджа и Бесарабия. Макар че в тези области е съществувал пряк контакт между българи и „исторически“ татари, фолклорният образ „татари“ и „татарска земя“ е изграден върху архаични фолклорни пластове.

25. К. Динчев — „Фолклорът на едно бесарабско село като част от българската история и етнокултура“. Авторът представя фолклористичен материал за празнуването на Коледа (Рождество Христово) и на Еньов-

ден на българите от с. Заря (бившо Камчик), Акермански окръг. Те са потомци на българи, изселени през 30-те години на XIX в. от България (от села в района на р. Камчия в Източна Стара планина). Разкрити са старинните пластове на митологемата „живот-смърт“ (временна смърт и раждане за нов живот), както и влияния от съжителството с други националности (руси, украинци, молдовани).

26. Н. Колев — „Коледарски благословии от Ямболско“. На базата на новосъбрани материали от Ямболско (Веселиново, Тенево, Роза, Генерал Инзово) авторът разкрива функциите на обредния текст, локалните и регионални варианти на коледарските благословии и мястото им в общо-българската народна култура. Използвани са паралелни текстове, записани сред българи в Бесарабия и Южна Русия, където има преселници от Ямболския край.

27. А. Пригарин — „Строителната обредност на българите в Южна Бесарабия“. Изяснени са семиотични аспекти от абстрактния модел на жилището при неговото конкретно строителство у българите в Бесарабия, съпоставяйки със същата реалия у българите на Балканския полуостров. Вниманието е съсредоточено върху основни елементи на строителната обредност: избор на време за строеж, полагане на основите на жилището и неговото завършване. Констатира се, че са запазени отделни архаични елементи, символизиращи ограждането на „своя свят“ от „чуждия свят“ и същевременно свързването в едно цяло на опозиционните начала: човек — природа, стопанин — майстор, начало — край. Строителната обредност на бесарабските българи и гагаузи през първата половина на XX в. съхранява по-старинни черти в сравнение с тези у балканските българи по същото време.

28. Св. Топалова — „Чийшийските говори в Бесарабия“. Обект на вниманието на автора е една от най-слабо проучените източнобългарски говорни групи в Бесарабия, която няма точен аналог в България — чийшийската. Посочени са чийшийските селища в Бесарабия, представени са основните белези на говорния тип в сравнителни таблици с мизийските и балканските говори. Въз основа на последните изследвания и личните наблюдения на автора се прави извод, че това не е изконен североизточен мизийски Ъ-тип говори, а по-скоро балкански (централен балкански) говор.

29. Р. Русинов — „Книжовната реч на д-р Димитър Начев според „Понятие за хигиената. Лекции, четени в Болградското Централно училище“ (1875)“. В статията се прави анализ на книжовната реч на д-р Димитър Начев, който е роден в гр. Болград и е завършил Централното училище в същия град. Доказва се, че в Болград като просветно, културно и издателско средище не се върви към формиране на някаква регионална норма, а просветната и книжовна дейност се извършва на език, съответстващ на формиращия се общ български книжовен език.

30. Бл. Нягулов — „Кръстьо Мисирков за българската кауза в Бесарабия“. Публикувано е изложение на Кр. Мисирков от 8/21 юни 1918 г. до

българския министър на външните работи и изповеданията, направено в качеството му на секретар на Бесарабския парламент, секретар на Българо-гагаузко-немската училищно-просветна комисия в Кишинев и директор на шестнеделните курсове за учители-българи в Болград. Описана е обстановката в Бесарабия и нуждата от българска учебна литература. Кр. Мисирков се изявява с българско национално самосъзнание и като горещ радетел за развитието на българското просветно дело сред многохилядното българско население в Бесарабия.

31. С. Страшнюк — „Опит за възраждане на българските училища в Украйна през 50-те години на XX в. (За писмата на И. И. Мешчерюк до Н. С. Хрущов и техните последици)“. Авторът изяснява инициативата на доц. И. Мешчерюк от 1958 — 1959 г. за разкриване на училища на роден език за децата на българите и гагаузите в Украйна и отношението на респективните държавни и партийни органи към поставения национално-малцинствен проблем. Интерпретирани са факти, показващи развитието на този проблем през периода между двете световни войни, а също и от началото на 90-те години след разпадането на СССР. В приложение са дадени три документа.

32. Г. Николов — „Непознатият българин Стефан Кинчев“. Приведени са биографични данни за Ст. Кинчев (1895 — 1985), българин от Бесарабия, емигрирал в Бразилия, където се изявява като писател и поет. Приложени са десет негови писма.

33. И. Грек — „Проблеми на национално-културното развитие на българите в Молдова“. Направен е преглед на положението на българите в Молдова и Украйна през последните 5 — 6 години от гледна точка на държавнополитическите реалности в тези страни след разпадането на СССР и на международните отношения в тях. Констатира се, че специално с оглед на Южна Бесарабия са формирани три идейно-политически платформи: за автономна република, за български национално-териториален окръг (район) и за българска екстериториална национално-културна автономия. Според автора единствен реалистичен подход съдържа третата платформа, на чиято реализация обаче противодействат редица вътрешни и външни сили.

34. Ел. Дроснева — „Другите“ българи и справочните издания“. Направен е общ преглед на енциклопедични издания и се констатира, че в тях почти липсват сведения за „другите“ българи (живели и живеещи извън границите на съвременна България). Обоснована е необходимостта от създаването на енциклопедия „Българите и България“, първа стъпка към което може да бъде една енциклопедия „Българите в Северното Причерноморие“.

35. П. Тодоров — „Бесарабските българи и българската национална идея“. Потърсен е отговор на два въпроса: как бесарабските българи съпреживяват себе си като българи в контекста на българската национална идея и

какъв е отзвукът от техните борби за етническо самосъхранение сред българската общественост и във въшната политика на България. Заключение е, че и в миналото, и днес България е в дълг към бесарабските българи.